

Makale türü / Article type: Araştırma / Research

KEMALİST MODERNLEŞME, REJİM VE DEMOKRASİ ÜZERİNE TARTIŞMALAR

***

DEBATES ON KEMALIST MODERNISM, REGIME AND DEMOCRACY

Aslıhan Çoban Balcı

Ömer Halisdemir Üniversitesi, İİBF, ascoban@gmail.com

Özet

Bu çalışmanın temel amacı Kemalist modernleşme sürecinin niteliğini tartışmaktır. Bu doğrultuda makale öncelikle Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı İmparatorluğunda gözlenen siyasi değişikliklerin Türk modernleşmesindeki yerinin ve anlamının üzerinde duracaktır. Daha sonra ise Kemalist modernleşme sürecinin ve Cumhuriyetin Osmanlı'nın bir devamı olup olmadığı temel sorusuna ayrıntılı biçimde değinilecektir. Tüm bu tartışmalarla bağlantı olarak son olarak ise Türk modernleşmesinin kendine özgü bir yapısı olduğu sonucuna varılarak erken Cumhuriyet dönemindeki Kemalist modernleşme sürecine dair yapılan eleştirilere değinilerek Kemalist modernleşmenin günümüzdeki etkileri tartışılacaktır.

Anahtar sözcükler: Modernleşme, Jön Türkler, Kemalizm, Cumhuriyet

Abstract

The main purpose of this work is to discuss the nature of the Kemalist modernization process. In this respect, the article will primarily focus on the place and the meaning of the political changes observed in the Ottoman Empire since the Tanzimat period in Turkish modernization. Later on, the basic problem of Kemalist modernization and whether the Republic is a continuation of the Ottoman Empire will be elaborated. Finally, in connection with all these discussions, it is concluded that Turkish modernization has its own unique structure and the contemporary effects of the Kemalist modernization will be discussed by referring to the criticisms of the Kemalist modernization process in the early Republican period.

Key words: Modernization, Young Turks, Kemalizm, Republic

GİRİŞ

Türkiye için modernleşme süreci Osmanlı'nın son döneminde batılılaşma çabaları olarak gözlenmiştir. Savaşlardaki yenilgiler ve toprak kayıpları batının askeri üstünlüğünün kabulünü getirmiş ve askeri alandaki yeniliklerin yanı sıra siyasi ve ekonomik alanda da çeşitli reformlar yapılmıştır. Tanzimat ve Islahat Fermanları arkasından gelen I. ve II. Meşrutiyet Osmanlı'nın gerek batıya uyum sağlama süreci gerekse kendi içindeki fikirsel ayrışmalar açısından batılılaşma süreci içinde önemli gelişmelerdir. Cumhuriyet dönemi ise tüm bu reform sürecinin bir uzantısı olarak düşünülebileceği gibi saltanatın ve halifeliğin tasfiyesiyle yeni bir devletin kuruluşuyla sonuçlandığından yeni bir başlangıç olarak da ele alınabilir fakat bu başlangıcın niteliği kuşkusuz geçmişteki reform hareketlerinden bağımsız değerlendirilemez. Bu yazının temel amacı Kemalist modernizasyonun niteliğini betimleyici bir yöntem çerçevesinde ele almak ve konuyla ilgili mevcut temel çalışmaların bir değerlendirmesini yapmaktır. Türkiye'de siyasal İslam, demokrasi, alternatif modernleşme veya modernizmin İslamileşmesi gibi tartışmalar¹ bu çalışmanın sınırları dışında tutulmuştur. Ancak bu çalışma, Kemalist modernleşmeye kültürel kimlik çerçevesinde yapılan eleştirilerin bir ön okuması olarak kabul edilebilir. Bu çerçevede öncelikle Tanzimat'tan itibaren Osmanlı'da gözlenen siyasal değişikliklerin Türk modernleşmesi adına ne ifade ettiği üzerinde durmak yerinde olacaktır. Daha sonra Kemalist modernleşmeyi sağlıklı bir biçimde değerlendirebilmek için çözümlenmesi gerekli olan ana tartışmaya yani, Cumhuriyetin, Osmanlı'nın bir devamı olup olmadığı tartışmasına ayrıntılı bir biçimde değinip, son olarak da Kemalist modernleşme ile gerçeklik kazanan resmi ideolojinin siyasal meşruiyetine, iç çelişkilerine gönderme yaparak çeşitli yazarlarca nasıl eleştirildiği ele alınacaktır.

---

¹Göle, Nilüfer (1996) *The Forbidden Modern: Civilization and Veiling* (Critical Perspectives on Women and Gender). Ann Arbor: University of Michigan Press. Mardin, Şerif (1989) *Religion and Social Change in Modern Turkey: The Case of Bediuzzaman Said Nursi*, Albany, NY: State University of New York Press

1. CUMHURİYET ÖNCESİ MODERNLEŞME ÜZERİNE FİKİRLER

Osmanlı Devleti 18. yüzyılın başlarından itibaren yavaş yavaş eski gücünü kaybetmeye başladı. 1699'da imzalana Karlofça Antlaşması Osmanlı'nın toprak kaybettiği ilk antlaşma olmuş ve bu tarihten itibaren gerileme dönemi başlamıştır varsayılır. Birçok yazara göre batının teknik üstünlüğünün kabulü kritik bir noktadır, bir dönüm noktasıdır. Her ne kadar fetihler sona ermiş toprak kaybı hızlanmışsa da Osmanlı hala kendine güvenmekte ve durumu dert etmemektedir. 1700-1800 arası düzensiz ve yüzeysel ıslahatlar dönemi olarak düşünülebilir. Bu dönemde saraydan yurt dışına seyahatler yapılıyor, çeşitli mallar ithal ediliyordu.

Ancak, bu çok yüzeysel Batılılaşma Türk toplumunun küçük ama önemli bir kesiminin batılı fikirlere daha fazla açılmasını sağladı. Hâkim sınıfın üyeleri özellikle Babıali'dekiler Avrupa'yı en çok da Fransa'yı sık sık ziyaret ettiler; gördüklerinden ve öğrendiklerinden etkilenerek yurda döndüler. ...Nitekim 18. yüzyılın sonunda batılılaşmanın sadece lüks mallar ithal etmekten ibaret olduğu anlayışı terk edildi ve bunun yerine, gerçek batılılaşmanın toplumu yeniden yapılandırmak ve bu temelde yeni bir devlet kurmak anlamına geldiği düşüncesi benimsendi (Ahmad, 2002: 35).

İlk reform orduda 3. Selim tarafından yabancı eğiticiler tarafından eğitilmiş askerlerden oluşan Nizam-Cedit ordularının kurulmasıyla gerçekleşti. Aynı dönemde (1789-1807) ayanlarla imzalanan Sened-i İttifak (1808) da modernleşme açısından önem taşır çünkü ilk kez yönetilenlerle yöneten arasında yapılmış bir anlaşmadır. Zürcher, merkez taşra ilişkisi açısından önem taşıyan bu ittifakı Manga Carta'ya benzetir. Anlaşmaya göre ayanlar merkeze sadık kalacak ve reformları destekleyeceklerdi (Zürcher, 2000: 31). II. Mahmut zamanında yapılan reformlar daha kurumsal düzeydeydi. Bu dönemde yapılan reformlar yeniçeriler tarafından zayıflatılan resmi görevlilerin ve merkezi otoritenin güçlenmesi amacını taşıyor olsa da aynı zamanda yeni bir bürokratlar sınıfının doğmasına sebep oluyor ve Tanzimat'ı hazırlar bir nitelik taşıyordu. Tanzimat'tan önce gerçekleştirilen tüm reformların ortak özelliği Berkes'in deyişiyle, "Osmanlı devletinin geleneksel kuruluşlarını diriltmeye dönme yerine çağdaş batıya yönelme eğiliminin varlığıdır" (Akt. Köker, 1990: 67). 1838'de İngilizlerle imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması'nın Tanzimat Fermanından bir yıl önce yapılması tesadüf değildir. Osmanlı'nın karşısındaki İngiltere ve

Fransa'nın asıl amacı onu önce ekonomik olarak bağımlı kılmak, serbestçe ticaret yapabilmek sonra da bunu özgürce kullanabilecekleri siyasi ve idari yapıyı oluşturmaktı. Rusya'nın Avrupa için tehdit oluşturması Osmanlı'ya bir anlamda avantaj sağlıyor, Fransa ve İngiltere borç sağlayan birer koruyucu, dost devlet görünümünü alıyordu. İçerde yapılan reformlar da böyle bir dış siyasetin yansıması olarak görülebilir. Nitekim Berkes'e göre, dışardan taahhüt edilen reformlarla "Türkiye iç rejimini büyük devletlerin garantisi altına sokacaktı. Bu yüzden İslahat denilen işler, Türkiye'nin gerçek ihtiyaçlarına göre değil, Batı devletlerinin isteklerine uyacak biçimde yapılmaya başlandı" (Berkes, 1975: 35) Ancak Tanzimat'ın yalnızca iç dinamiklerin etkisiyle yapıldığı iddialarının yanı sıra hem iç, hem de dış dinamiklerin etkilerini gözeten görüşler de vardır (Tanör, 1998: 84). Örneğin, kapitülasyonların devamı, Osmanlı'nın tamamıyla bir açık pazar haline gelmiş olması, artan borçlar ve yerli üretimin çökmesi ekonomide dışa bağımlılığın devamlılığını gösteriyordu. Tanzimat fermanı ile birlikte siyasi ve hukuki alanda yapılan düzenlemeler de dışa bağımlılığa destek oluşturacak nitelikte görülmüştür. Örneğin,

"...siyasi ve idari alanda yapılması gereken işler vardı. Bunların arasında uyruklar arası eşitliğin sağlanması geliyordu. Osmanlı düzeninde yönetim ve halk arasındaki ilişkiler din temeline dayalıydı. Hıristiyan dini ve Hıristiyanlar aşağı düzeyde tutulmuştu. Bu ayırım yabancı Hıristiyanların da aynı düzeyde görülmesi demekti. İmparatorlukla ekonomik ve diğer ilişkilerini genişletmek isteyen Batılı devletler ise din ayırımına ve hukuk eşitsizliğine dayalı bu sistemin bırakılıp 'tebaa eşitliği' ilkesinin kabul edilmesini istemekteydiler... II. Mahmut, uyruklar arası eşitliğin sağlanmasından zarardan çok yarar görmekteydi. Bu yolla Batılıların hem 'civilisation'larına girme hem de Avrupa devletleri genel hukukuna bağlanma isteklerine olumlu cevap vermiş sayılacağını hesaba katıyordu" (Tanör, 1998: 81).

Ferman iktidarın kendi kendini sınırlamasını ve ilk kez devletin halk için var olduğu düşüncesini getiriyordu. Yasaya saygı ya da yasa üstünlüğüyle bir hukuk devletine, kurullara danışmayla bir parlamenter rejime işaret ediyordu (Tanör, 1998: 88). Haklar ve dokunulmazlıklar, yaptırım ve güvenceleriyle hukuksal bir nitelik taşıyan Gülhane Hatt-ı Hümayun kimilerine bir anayasa

kimilerine göre bir tür insan hakları beyannamesi olarak değerlendirilir (Tanör, 1998: 92-93). Islahat Fermanı açıkça Batılı devletlerin gayrimüslimlere tanınan haklardan memnuniyetsizliği üzerine hazırlanmıştır. İdari, mali, diplomasi, ekonomi alanlarına yayılmış uygulamaları kapsayan Tanzimat dönemi ve fermanlar sınıfsal kompozisyonu değiştiren toprak ve ceza kanunu gibi kanunları da kapsar. Yönetimde kanunlaştırmanın kısmen meclisler eliyle yapılmış olması ve bununla birlikte Halifelik makamının gücünün azalması sekülerleşme adına atılmış önemli adımlardır. Türk modernleşmesi için kritik olan bir nokta içerdeki gelişmelere dışarıdaki şartların ön ayak olmuş olmasıdır. Tanzimat'a karşı gelenler Osmanlıcılık akımıyla bir alternatif oluşturmaya başlamış olsalar da 1908'den itibaren Osmanlıcılığın yerinin milliyetçilik ve daha sonra da hızla Türk-milliyetçiliği alacaktır ya da Türk-milliyetçiliği Osmanlıcılığa galip gelecektir. Bununla birlikte Hıristiyan Rumeli reayasının ulusal uyanışı ile Balkanlarda çağdaşlaşma süreci hız kazanırken, Anadolu da ise Tanzimat'ın Hıristiyan kesime hak tanıyan bir düzenleme olduğu fikri yayılmaktaydı. Taşra meclisleri başlangıçta Tanzimat siyasetinin uygulanması için birer siyasi araç olarak tahayyül edilmişken zaman içerisinde feodal güçlerin, taşra eşrafının ve taşrada egemen olan sınıfların eline geçmiştir. Böylelikle Müslüman nüfusun tutuculuğu, taşra eşrafının yerel meclisleri ele geçirmesi ve siyasi anlamda dış desteğin el değiştirmesi, yani İngiltere ve Fransa'nın Tanzimat'ı desteklemekten ellerini çekmesi yanı sıra Rusya'nın güçlenerek Osmanlı'ya yaklaşması gibi gelişmeler Tanzimat'ın sonunu hazırlayan nedenlerdendir.

Son olarak Tanzimat'la ilgili literatürdeki çeşitli yorumlara bakıldığında Tanör (1998) bunları üç öbekte ele alır: Hukuk, siyasal yaşam ve sosyo-ekonomik yapı. Tanzimat; hukukta, anayasal gelişmeleri hızlandırıcı, siyasal yaşamda modernleştirici, sekülerleştirici etki yapmıştır. Sosyo-ekonomik yapıda ise yarı sömürgeleşme sürecinin üst yapıdaki yansımaları temsil etmektedir (Tanör, 1998: 117-119). Abdülhamit'in 1878'de başlayan istibdat döneminden önce bir iç karışıklık ve kargaşa içerisinde Kanun-i Esasi fikri doğdu. Karışıklık batıyla olan münasebetten doğan ikiciliğin yarattığı sorunlardan kaynaklanıyordu. "Anayasacılar bir yandan ayet ve hadislerle bir yandan her biri bir telden çalan Avrupa anayasalarıyla, bir yandan da sarayın 'aman padişahın hükümlerine haklarına dokunulmasın' baskılarıyla uğraşmak

zorundaydılar” (Berkes, 1975: 41). “Kanun-i Esasi’de halkın, devletin ekonomik, mali durumunu çözümlenmeye yarayacak hiçbir reform prensibi yoktu; bu anayasanın en önemli derdi padişahın ve halifenin hükümlerlik haklarının halka, parlamentoya ve orduya karşı korunmasını sağlamaktı” (Berkes, 1975: 41). Ancak bunu başaramadığı gibi Osmanlı’yı Rusya’yla savaşa ardından da Berlin Konferansında mali açıdan tam bir teslimiyetçiliğe sürükledi. 1882’de Abdülhamit ekonominin iflasını açıklamıştı. Ülkedeki mali bunalım, huzursuzluk ve bozulmaya karşı tepkiler 1889’da İttihat-i Osmani Cemiyeti adıyla kurulan ve daha sonra İttihat ve Terakki olarak bilinen gizli askeri bir örgütle patlama noktasına geliyordu. Fakat cemiyetin ön plana çıkmasından önce Jön Türkler denilen alt-orta sınıf aydınlardan oluşan bürokratik güç Abdülhamit’i devirip anayasayı tekrar yürürlüğe koydu. Esasen Jön Türklerin etkisiyle kurulmuş olan ve daha sonra ismi İttihat ve Terakki olan bu cemiyeti, F. Ahmad’a (2002) göre Jön Türklerin İttihatçı kolunu temsil ediyordu. Oysa E. Zürcher’e (2000) göre Osmanlı parlamentosundan bir vekilin oğlu olan ve Osmanlı milliyetçisi olarak tanınan Ahmet Rıza etrafında küçük bir cemiyet olarak kurulan topluluğun Fransızca’da kullandığı ad *Jeunes Turcs* yani Jön Türkler’di. Osmanlıcılığa dolayısıyla liberalizme ve âdemi-merkeziyetçiliğe, bir başka deyişle Prens Sabahattin ve onun düşüncesinde olan grubu karşısına alan örgüt, 1913’te yönetime el koyarak Türk tarihinin ilk askeri darbesini gerçekleştirmiş oldu.

Balkan Savaşlarındaki yenilgilerin etkisiyle süren huzursuzluk ortamında ilk kez tam bir dönüşüm programından söz eden İttihatçılar daha önceki reformculardan birçok konuda ayrılıyorlardı. Ahmad örgütün fikirlerini şöyle açıklıyor: “Onlar da Avrupa’nın hâkim olduğu Dünya sisteminin bir parçası olmak istiyor, ancak kendilerine ‘Uzakdoğu’daki Japonya’ gibi, küçük de olsa eşit ortaklar olarak davranılmasını istiyorlardı. Japon örneğini izleyerek gerekli gördükleri toplumsal sınıfları olan bir kapitalist toplumu Türkiye’de kurmaya yetecek ölçüde özerklik ve bağımsızlığı sağlamak için çalıştılar” (Ahmad, 2002: 15). Modern devletin temeli olan burjuva sınıfının oluşma zorunluluğu fikri ittihatçılarda oluşmuş ve cumhuriyetçilerde gerçekleşmiştir. Bu zorunluluk Rusya’daki kapitalist dönüşümü gözlemlemiş Jön Türk entelektüellerinden Yusuf Akçura tarafından şöyle dile getiriliyordu:

Eğer Türkler Avrupa kapitalizminden yararlanarak kendi içlerinde bir burjuva sınıfı çıkarmayı başaramazlarsa, sadece köylülerden ve memurlardan oluşan bir toplumun yaşama şansı çok zayıf olur... Modern devletin temeli burjuva sınıfıdır. Çağdaş refah devletleri, burjuvazinin, iş adamlarının ve bankerlerin omuzları üzerinde var olur. Ve Türk burjuvazisinin doğal gelişimi eğer kesintiye uğramadan sürerse, Türk devletinin kurulmasının garanti edilmiş olduğunu söyleyebiliriz (Akt. Ahmad, 2002: 59).

Küçükömer'e göre ise "Jön Türklerin istediği gibi burjuvazi yaratılamayacaktı. Batı'nın ekonomik yapısına özgü kurumları *taklit etme* yoluna gidilerek, böylece Batılı anlamda bir 'sivil toplum' kurulabilir sanıldı. Oysa bu yoldan batılılaşma yabancı bir toplumsal sistemin, ilerde emperyalist olacak kapitalizmin, ekonomik tabanı üzerindeki ideolojisine, onun çıkarlarına uygun bir ortam yaratabilirdi. Nitekim öyle de oldu" (Küçükömer, 1991: 248). Yine de sivil bürokraside ve askeriyedeki bir burjuva sınıfı oluşturma konusundaki hem fikir durumdan ittihatçıların asıl niyeti açıkça belli oluyordu: Tek bir etnik gruptan Türklerden oluşan bir ulus devleti kurup dünya kapitalist sisteminde bir ajan olarak yer edinmek. Bir ulusal ekonomi yaratmak için çeşitli reformlara girişen yönetim, köylü kesimde de büyük umutlar yaratmıştı. Ancak toprak sisteminde köklü değişiklikler yapılamaması ve yabancı sermayenin öneminin vurgulanması Türkiye'nin periferileşme sürecini garanti altına sokuyordu. Çağlar Keyder 1913'ten 1918'e devam eden ittihatçı dönem ve cumhuriyet döneminin Türkiye'nin ekonomik yapısı konusunda farklılık göstermediğini savunarak dışa bağımlılık ve periferileşme konusunda devamlılığı savunur (Akt. Kansu, 1997: 16). Gerçekten de niyet ve zihniyet olarak Jön Türk'ler cumhuriyetin modernleştirici eliyle ortak özellikler taşıyordu. Ne zaman ki tarihi koşullar el verdi o zaman saltanatın ve hilafetin kaldırılması söz konusu oldu. Bu tarihi koşullar da büyük ölçüde Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği sonuçlarla şekillenmiştir. Bir başka deyişle,

Büyük savaş, bütün dünya, özellikle de Türkler için bir dönüm noktası oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun Orta ve Doğu Avrupa'daki öteki imparatorluklar gibi yıkılmasına yol açtı. Ancak savaş Türkleri Avrupa denetim ve müdahalesinden kurtardı ve İttihat ve Terakki Komitesine

toplumu radikal bir tarzda dönüştüren reform programını gerçekleştirmek için gerekli özgürlüğü sağladı. Öyle ki, 1923'te kurulan yeni ulusun toplumsal temellerinin bu yıllarda atıldığı söylenebilir (Ahmad, 2002: 54).

Savaşın sonra artık “ulusalcılar” olarak tanınan eski ittihatçılar sultanın büyük ölçüde statü kaybetmesi sonucu yurtsever ve ulusalcı kimlikleriyle sınıfsal önderliği ele geçirmeyi başardılar.

Cumhuriyet'in kuruluşundan sonraki yıllar birçok farklı açıdan okunabilir. Bu tartışmalara geçmeden önce Türk modernleşmesinin dört ana izleğinden bahsetmek istiyorum. Bu dört ana eğilim 18.yy'dan başlayarak şekillenmiş ve 20.yy'a kadar devam etmiştir. Birincisi, batılılaşma, ikincisi merkezileşme, üçüncüsü, milliyetçilik ve sonuncusu otoriteryanizm olan eğilimlerin tarihsel gelişme sürecindeki yerlerine bakmak önemlidir. Batılılaşma en başta batının teknik üstünlüğünün fark edilmesiyle zorunlu hale gelmişti. Merkezileşme Osmanlı'nın âdemi-merkeziyetçi yapısına karşı bir tedbir olarak doğmuştur. Hanioglu'na göre Tanzimat'ın en önemli hedefi de otokrasi ve merkezileşmeydi. (Akt. Köker, 1990: 68). Tanzimat sonrası merkezi iktidarın toplumu bütün yönleriyle denetleyebildiği otokratik ve merkezileşmiş bir yeni sistem ortaya çıkmıştı. Köker'e göre bu yeni sistem farklı bir yönetici sınıf yaratmıştı (Köker, 1990: 68). İttihat ve Terakki iktidarını demokratik denemelerin ilk ve korkunç örneği olarak gören Tunaya, onu nitelerken “Türkçü, milliyetçi, merkeziyetçi ve denetçi” sıfatlarını kullanıyor. Muhalefet ise “âdemi-merkeziyetçi, Osmanlıcı ve liberaldir” (Tunaya, 1983: 238). Milliyetçilik modernleşmeye ulaşamamaya karşı bir reaksiyon ve otoriteryanizm ise dönüşümün esas ajanının devlet olmasıdır. Milliyetçilik, ulus devletin dünyada yükselişe geçmesi ve Osmanlı'dan kopan Balkan devletlerinin bire birer bağımsızlıklarının ilan etmesinin etkisiyle batılı olmayan toplumların batılılaşma sürecinde bir zorunluluk olarak ortaya çıkıyordu. Çünkü Osmanlıcılık var olan şartlarda bir alternatif oluşturamıyordu artık. Jön Türklerin milliyetçiliği büyük ölçüde Türk dilinin yaygınlaştırılması üzerinden gitmekteydi. Onların Türk olarak adlandırdıkları kişiler sadakat gösterebilecek Müslümanlardı çünkü onlar Osmanlı'nın Türklerin birliği sayesinde kurtulabileceğine inanmışlardı. Otoriteryanizm de yine bir tarihsel zorunluluk olarak karşımıza çıkıyor. Keyder'in de deyimiyle “modernleştirici elit” halk için

en iyisini bildiklerini düşündüler. Osmanlı'nın tebaa yapısı da böyle bir otoriteryanizmin doğasıyla örtüşüyor, yönetilenle yönetilen arasındaki uçurum hiçbir reform hareketinde kapanmıyordu. Köker, ilerleme taraftarları ve karşıtları olarak ikiye bölünmüşlük durumunda Jön Türk'lerin yönetimden ne anladığını şöyle ifade ediyor: “ İlerleme eğer toplumun daha iyiye doğru değişmesini ifade ediyorsa, toplumun yöneleceği iyinin ne olduğu da, ancak ilerleme taraftarlarınca bilinebilir, dolayısıyla toplumsal sorunların çözümleri de iyiyi bilenlerin yönetimi altında gerçekleştirilmelidir” (Köker, 1990: 68). Ya da kısaca siyaset tamamen devlete ait bir alandır, sivil inisiyatifin herhangi bir rolü yoktur. Üzerinde durulması gereken bir diğer nokta bu dört eğilimin devleti güçlendirmek adına dayanışmacı ve uzlaşmacı bir havada yapılmış olması. Bu durumda cumhuriyet de dâhil tüm reformların ne kadar demokratikleşme adına yapıldığı ve gerçekten batılı devletler gibi sınıfların oluşmasına katkıda bulunduğu da bir tartışma konusu. Meşrutiyet dönemiyle ilgili Berkes (1975) şöyle diyor:

Meşrutiyetin daha başında bütün reform olasılığı ortadan kalktı; çarçabuk devletin yaşaması dış yardımın şart olduğu kanısı daha bilinçli olarak yerleşti. Askeri bir hükümet darbesiyle yapılan bir devrim, devirdiği rejimin ulusun bilgisi ve rızası olmadan giriştiği bütün yükümlülüklerini üstüne alır almaz reform yapma, gerçek bir toplumsal devrim yolu açma şansının kaybeder. İşte Meşrutiyete de böyle olmuştur. Toplumsal reform şansını kaybeden bir hareket ise eninde sonunda bir milli kurtuluş savaşına sürüklenmeye mahkûmdur (Berkes, 1975: 59).

Berkes'in kastettiği toplumsal devrimin yolu büyük olasılıkla Mustafa Kemal tarafından açılmıştır ve ona göre ulusal ekonominin yaratılması için önce ulusun inşası gerekmektedir. Berkes'in bakış açısının maddi temellere pek odaklanmadığı açıktır. Nitekim cumhuriyetin ilk yıllarında da Türkiye bir hammadde ülkesi ve Batı endüstrisi pazarıdır. Yazarın vurguladığı önemli nokta ise Türklerin çağdaş, modern bir ulus olma zorunluluğunun dış sermayeyi ilgilendirdiği noktada ekonomik bağımsızlığın tartışmalı bir yapıya bürünmesidir.

2. CUMHURİYET SONRASINDA MODERNLEŞME VE KEMALİZM TARTIŞMALARI

Bu bölümde Cumhuriyet sonrasındaki modernleşme süreci ve Kemalizm-demokrasi ilişkisi üzerine yapılan değerlendirmeler tartışılacaktır. Bu amaçla modernleşme süreci ve Kemalizm'in niteliği, Başkaya (2002), Ahmad (2002), Gülalp (1995), Savran (1985) gibi yazarların görüşlerine referansla tartışıldıktan sonra, Kemalizm'in demokrasi ile ilişkisi üzerine düşünceler ve eleştiriler ise Köker (1990), Belge (1983), Meriç (1983), Keyder (1998), Aydın (1999) gibi yazarların fikirleriyle anlatılmaya çalışılacaktır.

Kurtuluş Savaşı kuşkusuz bir ulusun kurtuluşunu aşan anlamları ihtiva eder. Aslında savaşın somut olarak yalnızca Rumlara ve Ermenilere karşı alındığı iddiaları da mevcut (Baskaya, 2002: 45). 1920'de Ankara'da kurulan meclisin tanınması Sultanın ve İstanbul hükümetinin Sevr Anlaşmasıyla meşruiyetinin iyice zayıflamasıyla mümkün oldu. Savaş sonrası imzalana Lozan Barış Antlaşmasıyla yeni bir Türk Devletinin kurulup rejimin karakterinin belirlenmesinin zamanı gelmişti. Rejimle ilgili en büyük sorun, şeriat ve halifelikti. Dini devleti savunan halifelğin İslam için önemini vurgulayan Osmanlı aydınlarıyla, kökleri Jön Türklere dayanan laik askerlerden ve cumhuriyetçi bürokratik aydınlardan oluşan iki grubun mücadelesi birinin baskın çıkmasıyla sonuçlanmış olsa da aslında günümüze uzana bir tartışmalar yelpazesine sebep olmuştur. Ahmad, bu iki grup arasındaki sınıf farkını her fırsatta vurgular. "Kemal taşra alt-orta sınıfa mensuptu... Rakipleri ise emperyal kentin daha üst sınıflarından geliyordu". Mustafa Kemal tutucuları kendi programına kazandırmayı ya da onları ikna etmeyi başaramadı (Ahmad, 2002: 73). Takrir-i Sükûn kanunuyla tüm muhalefet grupları ezildi ve resmi ideolojinin inşasına 1930'lardan itibaren başlandı.

Türkiye gerçekten Ulusal Kurtuluş savaşıyla başlayan süreçte modern bir ulus devlet olma başarısını gösterebilmiş midir? Bu konuya maddeci ve sınıfsal açıdan yaklaşan Gülalp bu soruya hayır cevabını veriyor. Ona göre Osmanlı devletinin dönüşümü ve cumhuriyetin kuruluşu kapitalizme uyum sağlama sürecinden ibarettir ve yüz yıla yakın bir zaman almıştır (1839-1923).

Kemalist devrim ne ekonomik periferileşmenin tersine çevrilmesini ne de Osmanlı modernleşmesinde modern bir adımı ifade eder. Cumhuriyetin kurulması Osmanlıdan tam bir kopuş olarak değil de Osmanlı'nın kapitalist

dönüşümünün en son noktası olarak görülmelidir. Kemalist devrim kapitalist modern bir topluma laiklik ilkesini getirerek İslam'a dayalı kapitalizm öncesi meşrulaştırma tarzının yarattığı gerilimi de ortadan kaldırdı. Cumhuriyet kurulduktan sonra içerde ne sınıfsal yapıda ne de kapitalist dünya ekonomisi ile ilişkide bir değişiklik oldu. Tek değişiklik Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisiyle ilişkisine aracılık eden sınıfların etnik kompozisyonuydu (Gülalp, 1995: 13-14).

Savran (1985) ise Marksist diskurda bir alt yapı üst yapı tartışmasıyla konuya yaklaşır. Ona göre toplumların tarihsel gelişmeleri doğrudan üretim tarzıyla belirlenmiş sayılamaz. Kitlesiz siyasal bir devrim, “tepeden” bir sosyal devrimle sonuçlanıyor. Yapılan reformların üst yapıda kaldığı doğrudur ancak hedeflenen kapitalist üretim tarzının önünü açmaktır. İki yazar da cumhuriyetin tam bir ulusal bağımsızlık getirmediği konusunda hem fikir ancak Savran ortaya daha kapsayıcı bir tez atarak Kemalist modernleşmeyle ilgili olarak ne çok olumlu ne çok olumsuz bir tavır takınıyor. Bununla birlikte, Kemalist devrimin diğer devrim ve reform hareketlerinden farkını vurgulayarak bürokrasinin içindeki ayrışmalara dikkati çekiyor. Ona göre Kemalist gelenek Tanzimat geleneğinden bağımsız ele alınmalıdır. 1908'den kalan miras inkâr edilemez ancak Kemalizm'in temel farkı kurtarılması amaçlanan devletin tahrip edilmiş olmasıdır. Bir diğer nokta ise “tepeden devrim” kavramıyla “tepeden inme” kavramının farkıdır. Sol liberal tezler tepeden inme kavramını sınıflardan bağımsız bir askeri bürokratik elitin burjuva sınıfına ve topluma tepeden dayattığı bir devrim olarak algıladılar ve burjuvaziyi devletin aşağısında düşünürler. Savran tam bu noktada onlara karşı çıkar ve Marksist diskurdaki “tepeden devrim”in farkını anlatır. Tepeden devrim nihayetinde bir sıçramayı içerir fakat bu sıçrama yukarıda gerçekleşmiştir. Dahası, burjuva sınıfı bürokratlardan bağımsız düşünülemez, aksine onlarla ittifak içindeki sınıfları temsil eder. Kemalist devrim burjuvazinin yaşam tarzını toplumun tümüne yaymayı ve baskın tutmayı hedeflemiştir. Ancak bu burjuvazinin demokratik görevlerle ilgili ciddi bir katkısının olmayacağı bilinmelidir (Savran, 1985: 176-185).

Cumhuriyet'in Osmanlı'nın bir devamı olup olmaması konusunda son olarak maddeci bir yaklaşımla periferi niteliğinin devamlılığını; maddeci olmayan bir bakışla ise cumhuriyetin geleneksellikten Jön Türk'ten sonraki

ikinci kopuş olarak değerlendirilmesi gerektiğini ve inkar edilemeyecek bir sosyal sermaye oluşturduğunu teslim etmek gerekir. Kuşkusuz bu sosyal sermaye oluşumunda toplumsal ilişkilerdeki formasyonun değişim kazanması ve siyaset, hukuk, eğitim ve kültür alanlarında yapılmış düzenlemeler etkili olmuştur.

Kemalizm ve demokrasi tartışmasının en başında söylenmesi gereken şey Kemalist devrimin korporatist yapısıdır. “Sınıfsız”, “imtiyazsız”, “halkçı” bir cumhuriyetten kasıt da budur. Genel olarak “Kemalizm’in Batı tipi bir demokrasiyi, gelişmenin nihai hedefi olarak benimsediğini ileri sürmek kolay değildir” (Köker, 1990: 121). Ancak modernleşme kuramından hareket eden bazı araştırmacılar (Örn. E. Özbudun, 1981) Cumhuriyet Türkiye’inde, demokratikleşmeyi kolaylaştırıcı öğelerden bahsederler. Bunlardan biri, Kemalist ideolojinin modernleşmeyi amaçlayıp, kendileri için bir sürekliliği amaçlamamış oldukları savıdır. Bir diğeri rejimin tek partili olmasına karşın partinin çoğulcu yapısıdır. Bunların yanı sıra bazı yazarlar ise (örneğin Ş. Mardin, 1971) demokratikleşmeyi engelleyici faktörleri dile getirmiştir, bunlardan bazıları; İslam, hak ve devletin birbirinden kopukluğu, halk tarafından devlete bir başkaldırı ve muhalefetin yapısal olarak mümkün olmaması, burjuvazinin devlet eliyle oluşmasıdır. Bununla birlikte 1908’deki milliyetçilik ve milli iktisat fikrinin Cumhuriyette yerini halkçılık ve devletçiliğe bırakmış olması da Kemalizm’in demokratikleştirici niteliği açısından önemlidir. Başkaya’ya göre “ Milli Mücadele’de Mustafa Kemal halkçılık kavramını meclis içinde ve dışındaki muhalefeti, özellikle de ittihatçıların radikal kanadını etkisizleştirmek için kullanıyordu.1930’larda ise halkçılık kitlelerin iktidardan kaçışını ve hoşnutsuzluğunu ödünlemek ve kitleleri denetim altında tutmak amacıyla yeniden gündeme getirilmiştir. K. Karpat, “Halk için hükümet teorisi hakikatte yerini hükümet için halk prensibine bırakmıştı. M. Heper de ‘Halkçılık hükümetin halk tarafından değil, halk için olduğu görüşünün kuramsal çerçevesini oluşturuyordu’ diye yazar (Başkaya, 1990: 239-240). Başkaya genel olarak meclisteki ve halktaki sol muhalefetin nasıl kırıldığını anlatmak amacıyla bu örnekleri vermiştir. Ahmad ise bu konuyla ilgili şunu yazar: “Bolşeviklere ilgi duyuluyordu. Ancak onların benimsedikleri ideolojinin, sınıfsal oluşumun gerekli koşullarından yoksun olduğu söylenen Türkiye için uygun olmadığı düşünülüyordu. Kemalistler sınıf

çatışmasına karşıydılar; çünkü bu geliştirmeye çalıştıkları kapitalizmi ve burjuvaziye engelleyecekti” (Ahmad, 2002: 79). Bunun yanında, halkçılık ilkesinin siyasal boyutunu ifade eden halkın siyasete katılması problemlili bir başka deyişle paradoksal bir noktadır. Çünkü bunun için temsili kurumları yeterli gören Kemalizm’de temsili organın yapacağı kanunlar esasen inkılapçılık hedefini gerçekleştirmek içindir. Dolayısıyla “halk için halka rağmen”, “yukarıdan aşağıya inkılapçılık esastır (Ahmad, 2002: 92). Devletçilik ilkesinin benimsenmesi de oldukça tartışmalı bir konudur. 1929 dünya ekonomik bunalımdan sonra ülke içindeki huzursuzluklar devletçiliği araçsallaştıran etkenlerdi. Kimilerince iktisadi kalkınmada geçici bir çözüm olarak algılanan devletçiliğin liberalizm ve sosyalizmden farklı olduğu Cumhuriyet Halk Partisi çevresi tarafından ısrarla vurgulanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin ikinci sanayi planında Atatürk devletçilik prensibini şu sözlerle anlatıyordu: ”Fertlerin hususi teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket iktisadiyatını devletin eline almak” (Köker, 1990: 96). Tüm bu söylenenler Kemalist ideolojinin liberal bir kapitalizme değil de solidarist-korporatist bir kapitalizme dayandığını bize gösteriyor. Ancak bu çeşit bir kapitalizm baştan itibaren liberalleri endişelendirmişti ve çok partili döneme geçildiğinde bu devletçilik tanımı artık değişmiş olacak ve beraberinde Türkiye’nin bugün de tartıştığı demokrasi sorunu tartışılmaya başlanacaktı.

Kemalist rejim ve Kemalist aydınlar tıpkı Avrupa’daki aydınlanmacılar gibi ilerleme fikrini, akılcılığı, hukukun üstünlüğünü, bireyciliği savunmaya hep devam ettiler. Ancak sınıf mücadelesini reddeden anlayışları onları Avrupa’daki aydınlanmanın en tutucu kanadı olan pozitivistlere yaklaştırdı. Pozitivistimin benimsenmesiyle ilgili Murat Belge (1983) şöyle diyor: “19. yüzyılın pozitivistimi, aydınlanmanın belki ütopyik, ama demokratik akılcılığını egemen burjuva sınıfının her türlü çıkarına uygun bir düşünce haline getirmiş, bu akılcılığa kattığı ‘bilimsellik’ iddiası ile sınıf çıkarlarını genel doğruya dönüştürmüştü” (Belge, 1983: 264). Köker, pozitivistimin Türkiye’nin modernleşmesinde ve demokraside yarattığı sonuçları iktisadi, siyasal ve kültürel olmak üzere üç düzeyde ele alır. Bu sonuçları, iktisadi düzeyde ilim ve teknolojiyi kullanarak Batı devletlerin seviyesine doğru ilerlemek; kültürel düzeyde Comte’un pozitif evresine erişebilme dolayısıyla din ve devlet işlerinin

ayrıldığı laik bir devlet olmak; dinin ortaya çıkışını hazırlayan koşulları değiştirmek yerine yeni bir inanç sisteminin benimsetmeye çalışmak; siyasi düzeyde ise bir yandan muhalif güçlerin dinciliklerine karşı çıkarken diğer yandan pozitivizmin gereği olan ‘düzen içinde ilerleme’ için güçlü bir merkezi devleti sürdürmek olarak dile getirir (Köker, 1990: 114-115).

Kemalist modernleşmeye tepkiler, Atatürk’ün öldüğü yıllardan sonra ilk kez 1940’larda gelmeye başladı. “Türk Müslüman kültürüne Cumhuriyet’te ihanet edildiği teziyle ortaya çıkan bu eleştirilerin ‘Sol’dan gelen örneklerine daha çok 1960’lardan sonra rastlanır” (Mardin, 1991:250). Milli şef döneminin diktatör yapısı, keyfi görülen uygulamaları, o dönemde çıkarılan “varlık vergisi yasası” eleştirilerin hedef tahtası olmuştu. Parti devlet anlayışından kopuş, savaş döneminin verdiği huzursuzluk milli mücadele döneminde kurulan sınıf ittifaklarının da altını kazmaya başlamıştı. Özel sektörün büyümesi devlet denetçiliğini zora sokuyor ekonomik bozulmadan kaynaklı halktaki huzursuzluk da buna eklenince ortaya karmaşık bir tablo çıkıyordu. Bu dönemde dışa bağımlılığın azaldığı söylene de demokratik gelişim açısından hiçbir ilerleme yoktu. Faşist İtalyan rejiminden uyarlanan yasalar hükümetin siyasetini eleştirmeyi imkânsız kılıyordu.

1960’lardan sonra Türk toplumu ve Türk gençliği dünyada olup biten gelişmeler ışığında dünyaya bambaşka gözlerle bakmaya başlama fırsatını yakaladı. Dünyada pozitivizmin ve modernleşme teorisinin eleştirilmeye başlanması da aşağı yukarı bu tarihlere rastlar. Batılılaşmanın batılı olmayan toplumlarda yarattığı krizi net bir biçimde Berkes’in batılılaşma eleştirisinde görebiliriz. “Batılılaşmış kastın insanları, Batı’nın zengin toplumlarındaki kişiler gibi yaşarlar. Batı’nın tüketim maddelerini kullanırlar. Bu kastın ayakta kalabilmesi için reyanın geri kalması lazım. Efendilerimiz milliyetçidir, halk kitlelerinin kutsallaştıran bir milliyetçilik. Eşitliği kabul etmez Batıcı, eşitlikten yana olanlar: Komünisttir, anarşisttir, millet düşmanıdır yerine göre, yerine göre de gericidir. Halkın gericiliğini yüceltir ama kendi yaşayışına sokmaz. Böylece hem bir sınıf ayrılığı yaratır, hem de yabancılığa gerekçe sağlar”(Akt. Meriç, 1983:243).

Kemalist modernleşme projesine yönelen eleştirileri üç ana başlıkta toplamak mümkün. Birincisi kültür sorunu; ikincisi, tepeden inme modernleşmenin bir sonucu olarak aydın-halk yabancılığı; üçüncüsü ise

resmi ideolojinin meşruiyet sorunu. Bu üç eleştiri noktası farklı yazarlarca farklı biçimlerde vurgulanmıştır.

Geleneksel kültürle batı kültürünün sentezinden doğan gerilim Türk aydınının ta en başından beri tartıştığı ve günümüzde de halen çözüme ulaşamadığı sorunlara yol açmış durumdadır. Doğulu ya da Batılı olmanın arasında kalmış bir ulus, kültürel açıdan da bir ikilem içindedir. “Kültür” sorunuyla ilgili olarak kuşkusuz Ziya Gökalp’in hars ve medeniyet ayrımı fikirsel olarak büyük önem taşımakla beraber uygulamada sorunlu olduğu açıktır. Doğu/ Batı kutupsallaşmasıyla ilgili Belge, Türkiye’nin yukarıdan aşağıya kapitalistleşme süreci içinde doğrudan doğruya saldırıya uğrayanın hayat tarzı, değerler, ahlak kısacası *kültür* olduğuna dikkati çeker (Belge, 1975: 23). Geçmiş ile kültürel bağların koparılıp, tarihin içini boşaltmanın bağınazlıkla sonuçlandığını öne süren Başkaya’ya göre, “kültürel mirası dönüştürüp yeni ve üst düzeyde bir senteze, daha zengin bir kültüre ulaşma yolu bağınaz taklitçilik ve inkârcılık yüzünden kapatılmıştır. Eğer bugün bir ‘arabesk’ kültürel ortama gelmişse, bunun sorumlusu kendi kültürünü aşağılayıp, mahkûm eden zihniyettir” (Belge, 1975: 25).

Jön Türklerin ilerleme anlayışından kalma bir aydın sınıfı oluşturma meselesi cumhuriyetin ‘modernleştirici eliti’ni halktan kopuk halka yabancılaşmış bir duruma sokması da eleştirilen noktalardandır. Gerek Osmanlı’da gerekse Cumhuriyette modernleşmeye öncülük aydınlar hep devletin içinde yer almışlardır. Tarihi hızlandırmayı görev edinmiş ve kendi iktidarları dışında hiçbir meşruiyet merciiine gerek duymayan bu aydınlar halktan büyük ölçüde kopuktu. “Elitin modernleştirici söylemi ile kitlelerin yaşamı arasında ortak nokta bulunamadı. Dolayısıyla Batılılaşma ideali moderni getirenlerin devletçi ve otoriter yaklaşımıyla özdeşleştirildi” (Keyder, 1998: 38). Aslında, bu sorun Belge’nin vurguladığı batılı olma paradoksuyla doğrudan bağlantılıdır. Belge’ye göre resmi bir devlet politikası olarak batılılaşma sivil toplum ya da demokrasi oluşumunu desteklemek yerine bir batı kurgusu yaratarak bireyi özgürleştirmenin karşısında yer alan tepeden inmecî bir takım uygulamalarla batılının tam karşısında yer alan bir batıcı yaratarak paradoksa yol açmıştır (Keyder, 1998: 262). Meşruiyet sorunu da yine batılılaşmanın yarattığı ikilemle karşımıza çıkıyor. Keyder üç ana eleştiri noktasını aynı anda vurguluyor:

Milliyetçi imajlar ve tarih yazımı, bu ikilemi ve elitin modernliği kucaklarken duyduğu kararsızlığı yansıtır... Batı yayılmasıyla karşılaştığında yerli kültür ve onun direnişiyle uyum gösteremeyen milliyetçi bir söylem, başarısızlık ve kitlelere yabancılaşma tehlikesi içindedir. Eğer yeni oluşum sadece elitin düşüncesindeki modernliğin gereklerine uymak üzere tasarlanmışsa ve halkta bir yankı bulamazsa, yeni rejim meşruiyet sorunlarından kurtulamaz (Keyder, 1998: 35).

Buna göre eğer rejim meşruiyet sorunuyla baş başaysa “ulusal kimliğin” meşruiyeti de peki ala tehlikede görülebilir. “Türkiye’de devlet ulustan önce vardır. Devlete meşruluğunu kazandıran ulus olmadığı gibi, tersine ulusu ulus yapan, ona belli bir meşruiyet kazandıran devlettir... Türk ulusu ise resmi toplantılarda ve devlet seçkinlerinin denetiminde hatta tekelinde belirlenir” (İnsel, 2002: 54). Dahası, modern bir toplum olmanın referans noktası çoğu kez, tarım toplumu ya da sanayi toplumu olmaktır. Türk toplumu bir tarım toplumdur ve köylülük bir etnik grup olarak Türklükle özdeşleşen bir kavramdır. Oluşturulmuş ulus bilincinin ve ulusal kimliğin daha çok kentli aydınla özdeş tutulmuş olması çok sorunu barındırdığından eleştirilere hedef olmuştur (Aydın, 1999: 49).

SONUÇ

Bu çalışmada öncelikli olarak Türkiye’nin modernleşme süreci Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemindeki batılılaşma akımları çeşitli yazarların fikirlerine göndermeler yapılarak ele alınmıştır. Bu dönemde Tanzimat ve Islahat Fermanları önemli birer köşe taşıdır. Çünkü ilk kez devletin halk için varolduğu ve yasanın üstünlüğü fikirleri bu dönemlerde gündeme gelmiştir. Tanzimat ve Islahat dönemini tetikleyen iç ve dış faktörlerden söz edildikten sonra, daha çok iç faktörlerin bir devamı olan modern ulus devletin kurulması aşaması ele alınmıştır. Bu süreçte Jön Türklerin ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin rolleri ve işlevleri üzerinde durulmuştur. Bu döneme özgü eleştiriler ise hem Türkiye’nin gerçek anlamda bağımsız ve özerk bir cumhuriyet olarak kurulup kurulmadığı tartışmaları yer almıştır. Buna göre kimi yazarlar Türkiye’nin ekonomik olarak bağımsız biçimde dünya kapitalist sistemine eklenmekte olduğu görüşünü savunurken (Küçükömer, 1991),

kimileri ise Türkiye'nin ekonomik yapısının Osmanlı'dan çok da büyük bir farklılık göstermeyerek dünya ekonomik sistemi içerisinde dışa bağımlı bir periferi ülkesi olarak kurulduğu fikrini savunmaktadır (Keyder'den Akt. Kansu, 1997).

Milliyetçilik ve merkezîyetçi siyasal yapı ise erken Cumhuriyet dönemine dair yapılan bir diğer tartışma konusu olmuştur. Çoğu yazar Osmanlı devletinin âdem-i merkezîyetçi yapısından, merkezîyetçi bir iktidar yapısına geçiş yapıldığı konusunda hem fikirdirler. Öyle ki İttihat ve Terakki dönemi Tunaya (1983) tarafından, Türkçü, milliyetçi, merkezîyetçi ve denetçi olarak tanımlanmıştır. Ancak kimi yazarlar da şöyle bir gerçeğe dikkat çekmektedirler: Osmanlı'daki tebaa anlayışı ve yöneten ile yönetilen arasındaki uçurumun doğurduğu otoriter yapı Cumhuriyet döneminde de devamlılığını sürdürmüş, yapılan reformlar bunun önüne geçememiştir (Köker, 1990).

Cumhuriyet sonrası dönem ve Kemalizm demokrasi ilişkisi üzerine tartışmalar ise çalışmanın ikinci bölümünde ele alınmıştır. Cumhuriyet sonrası modernleşme sürecin ciddi bir rejim değişikliği getirdiği aşikârdır. Hilafetin kaldırılması bunun en önemli kanıtıdır. Şüphesiz bir İslam devletinden, laik bir devlete dönüşüm söz konusu olmuştur. Ve bu dönüşüm Ahmad'ın (2002) deyişiyle, taşra alt orta sınıfa mensup Mustafa Kemal'in, emperyal kentin daha üst sınıflarından gelen rakipleri karşısındaki başarısı olmakla birlikte demokrasi adına birçok reformu da beraberinde getirmişti. Ancak cumhuriyetin ilk yıllarında çıkarılan Takrir-i Sukun kanunu çerçevesinden tüm muhalif grupların bastırılması demokrasi ve Kemalizm ilişkisi adına farklı bir tartışma konusu olmaktan kurtulamamaktadır.

Kimilerine göre ise, Osmanlıdan Cumhuriyete geçiş süreci sadece kapitalizme uyum sağlama sürecinden ibarettir. Cumhuriyet sadece Osmanlı'nın kapitalist dönüşümünün gelmiş olduğu son noktadır. Buna göre Türkiye'nin dünya ekonomisindeki yeri de değişmemiştir. Tek değişen devleti elinde bulunduran sınıfların etnik kompozisyonu olmuştur (Gülalp, 1995). Tepeden devrim tartışmaları da bu minvaldeki farklı bir tartışmadır. Savran'a göre Cumhuriyet devrimi tepeden devrim değil ancak tepeden inmece bir devrim olarak nitelendirilebilir (Savran, 1985).

Son olarak bu çalışmada, Kemalist modernleştiricinin demokrasiyi geliştirici ve engelleyici özelliklerini farklı yazarların görüşlerine yer vererek

değerlendirilmiştir. İlerleme fikri, akılcılık, hukukun üstünlüğü ve bireycilik gibi demokratik kazanımların yanı sıra, Kemalizm tepeden inmeciliği ile de pek çok yazar tarafından eleştirilmiştir.

Sonuç olarak, Türk modernleşmesi Batılı olmayan toplumlarda görülen nitelikleri taşımakla birlikte kendine has özellikleri de barındıran bir stratejidir. Türk modernleşmesi genel olarak dayanışmacı, otokratik, merkeziyetçi ve milliyetçi eğilimleri içinde barındırır. Osmanlı imparatorluğundan kalan merkeziyetçi otoriter devlet anlayışı, cumhuriyet dönemi seçkinlerini ancak pozitivist bir aydınlanma modeline taşıyabilmiştir. Cumhuriyetin modernleşmenin projesi birçok yönden eleştirilmesi tarihi bir zorunluluktur. Yapılan eleştiriler projenin uzun soluklu ve başarılı bir proje olduğu sonucuna da götürebilir. Batı dünyası küreselleşme, post-modernizm ve ulus devletin aşınmasıyla yeni bir soluk kazandığı sırada Kemalist ulus-devlet ve Türkiye geçmişte de olduğu gibi bu söylemlerin gerisinde kaldı. Bugün ise Batı dünyasında da milliyetçilik, daha doğrusu yeni milliyetçilik akımlarının hâkim olduğunu görmekteyiz. Türkiye için batılılaşma uzunca bir süre Avrupa Birliği'ne üyelik çabalarıyla gündemde olmuş ve bu da yurttaşlık hakları, siyasal haklar gibi insan haklarının benimsenmesinin yanı sıra milliyetçilik kavramlarında esnekliği gerekli kılmıştır. Türkiye'de genel seçimlerin yapıldığı Kasım 2002 tarihinden itibaren, seçimden zaferle çıkan siyasi parti önderliğinde ılımlı İslam ile yeni bir demokratikleşme sürecine girilmiş, Avrupa Birliği üyelik sürecinde çok önemli adımlar atılmış ve önemli reformlar yapılmıştır. Ancak 2007, 2008 yıllarından itibaren Türkiye'nin tekrar merkeziyetçi ve otokratik bir yapıya doğru evrilmekte olduğunu gözlemlemekteyiz. Kemalizm bir ulusal kalkınma modeli olarak tükenmişliğini teslim etmek gerekir. Ve günümüze baktığımızda eski modernleştirici eliti iktidar sahnesinde uzunca bir süredir görememekteyiz. Ancak Kemalist modernleşmeye alternatif olarak doğmuş olan ılımlı İslam modelinin son dönemde siyasal alanda ve devlet yönetiminde insan hakları, yurttaşlık hakları gibi kavramların benimsenmesi güçleştiği oranda ne türden bir merkeziyetçi ve milliyetçi yapıya doğru gidildiği de tartışma konusudur. Cumhuriyetin Osmanlı'nın bir devamı niteliğinde mi yoksa ondan bir kopuş mu olduğuna dair tartışmalara referansla bugüne bakıldığında ise ne Osmanlı'nın, ne de Kemalist cumhuriyetin mirasının Türkiye'nin siyasal sahnesinden silinmeyeceği aşikârdır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2002) *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul: Kaynak Yayınları (Özgün eser 1993 tarihlidir.)
- Aktar, C. (1993) *Türkiye'nin Batılılaştırılması*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Aydın, S. (1999) *Kimlik Sorunu Ulusallık ve "Türk Kimliği"* Ankara: Öteki Yayınevi
- Başkaya, F. (1997) *Paradigmanın İflası: Resmi İdeoloji Eleştirisine Giriş: Batılılaşma, Kalkınma, Çağdaşlaşma*, İstanbul: Doz Basım Yayım
- Belge, M. (2002) *Modernleşme ve Batıcılık*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Belge, M. (1986) *Tarihten Güncelliğe*, İstanbul: Birikim Yayınevi
- Belge, M. (1975) *Türkiye'nin Doğu Batı Sorunsalı ve Kültür*, *Birikim Dergisi*, No:2, 20-25
- Belge, M. (1983) 'Cumhuriyet Döneminde Batılılaşma' CDTA, Cilt.2, İstanbul: İletişim Yayınları
- Berkes, N. (2002) *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Berkes, N. (1975) *Türk Düşüncesinde Batı Sorunu*, Ankara: Bilgi Yayınevi
- Bozdoğan, S., Kasaba, R. (1998) *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Cem, İ. (1974) *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul: Cem Yayınevi
- Gülalp, H. (1995) "Kapitalizm ve Modern Ulus-Devlet: Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu Üzerine Düşünceler," *Mürekkap*, 4. (Gülalp, 1994'ün Türkçe çevirisi).
- İnsel, A. (2002) *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, İstanbul: Birikim Yayınları
- Kansu, A. (1997) *The Revolution of 1908 in Turkey*, Leiden: New York
- Köker, L. (1990) *Modernizm, Kemalizm, Demokrasi* İstanbul: İletişim Yayınları
- Küçük, Y. (1988) *Aydın Üzerine Tezler*, Ankara: Tekin Yayınevi
- Küçükömer, İ. (1983) "Batılılaşmada Bürokrasinin Yeri", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt2, İstanbul: İletişim Yayınları
- Mardin, Ş. (1992) *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları
- Meriç, C. (1983) "Batılılaşma", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları
- Tanör, B (1998) *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Tunaya, T. Z. (1983) "Batılılaşmada Temel Aşamalar ve Yaklaşımlar", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt2, İstanbul: İletişim Yayınları
- Savran, S. (1985) Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: 'Türkiye'de Burjuva Devrimi Sorunu', *11. Tez*, Sayı 1, 174-214.
- Zürcher, E. J. (2000) *Turkey, A Modern History*, I.B. Tauris, London (Özgün eser 1993 tarihlidir.)

